

تحلیل سامان‌دهی آرامستان‌های شهر اصفهان از منظر الگوی شهر ایرانی اسلامی

اصغر منتظرالقائم^{**۱} (نویسنده مسئول)، فردین کوشکی^۱

^۱ استاد گروه تاریخ، دانشگاه اصفهان
^۲ دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه اصفهان

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۶/۰۵

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۱/۲۰

چکیده

همچنان که مرگ مرحله‌ای گریزناپذیر از حیات انسان است، آرامستان نیز همواره یکی از فضاها اصلی و غیرقابل اجتناب هر سکونتگاه انسانی و از آن جمله شهرهای ایرانی - اسلامی بوده است. در پژوهش حاضر به تحلیل سامان‌دهی آرامستان‌های شهر اصفهان از منظری بومی و اسلامی پرداخته شده است. روش تحقیق، کیفی و روش نمونه‌گیری به صورت هدفمند است. در مقایسه بین آرامستان‌های محلی (رویگرد غیرمتمرکز) و باغ رضوان (رویگرد متمرکز)، نتایج نشان می‌دهد در آرامستان باغ رضوان خدمات‌رسانی بهتر است و مسائل بهداشتی و شرعی بیشتر رعایت می‌شود. دسترسی به آرامستان‌های محلی اصفهان آسان‌تر است. آرامستان‌های محلی دارای مقیاس انسانی‌ترند و باعث ایجاد انسجام اجتماعی بیشتر می‌شوند. با تقویت آرامستان‌های محلی، آزادی افراد برای تعیین مکان تدفین بیشتر است و همچنین به دلیل دسترسی راحت به فضای آرامستان، یاد مرگ را در جامعه و شهر تقویت می‌کند و غایت فضای آرامستان را که ایجاد تذکر برای زندگان است، تأمین می‌نماید.

واژگان کلیدی: آرامستان، سامان‌دهی، آرامستان‌های محلی، باغ رضوان و الگوی ایرانی اسلامی.

برنامه‌ریزی و سامان‌دهی آرامستان‌ها به‌ویژه در شهرهای با هویت اسلامی اهمیت ویژه‌ای دارد. پژوهش‌های متعددی در خصوص برنامه‌ریزی آرامستان‌ها انجام گرفته است از جمله وینتر در مطالعات خود اشاره می‌کند که بازدید از میدان‌های جنگ و آرامستان‌های آن، سنتی دیرینه است که یاد و خاطرات جنگ را زنده نگه می‌دارد. در حالی که زیارت، شکل غالب بازدید در چنین سایت‌هایی بوده، اما اکنون به جاذبه‌ای گردشگری تبدیل شده است (Winter, 2011). رلیا در مطالعه‌ای با عنوان «راهنمایی‌هایی برای اعتلای ارزش بوم‌شناختی آرامستان‌ها در جنوب اوتناریو» بر جنبه‌های بوم‌شناسانه آرامستان در کنار ارزش‌های فرهنگی آنها تأکید دارد (Relyea, 2013). البته در مطالعات متعدد دیگری به صورت خاص آرامستان‌ها در شهرها و کلان‌شهرها در کشورهایی مانند آمریکا، کانادا، استرالیا و برخی کشورهای اروپایی در ابعاد و ویژگی‌های بصری، ارزش‌های کارکردی در قالب گردشگری، سبک معماری و طراحی محیطی و... توسط محققانی چون منک در شهرها، پترسون و وینگر در آرامستان‌های جنگ‌های داخلی آمریکا، باسماجین، کوتس، فرانسیس و همکاران در آرامستان‌های کانادا، کریستوفر کاستا و همکاران در آمریکا، کونگ در شهرهای آسیا و مار در ویرجینیای آمریکا انجام گردیده است که در این پژوهش برای جلوگیری از اطاله کلام فقط از آنها نام می‌بریم (Manneke, 2012; Petersson and Wingren, 2011; Basmajian, Coutts, 2010; Francis and et al, 2000; Christopher Couttsa and et al, 2011; Kong, 2011; Marr, 2007).

در ایران نیز پژوهش‌هایی در این زمینه انجام شده که به چند مورد از آنها اشاره می‌شود: در پژوهش «جایگاه آرامستان و نقش آن در شهر اسلامی» آرامستان شهر، یک دانه شهری و جزئی از فرهنگ و تمدن و حیات اجتماعی مسلمانان می‌باشد؛ لذا لازم است همچون اعصار نخستین اسلامی در کنار محلات و شهرها احداث گردد تا دسترسی به آن آسان باشد و مردم مسلمان متحمل اتلاف اوقات خود و هزینه‌های بی‌شمار ننگرند و رغبت دیدار از مزارات در آنها افزایش یابد (منتظرالقائم و حمیدی اصفهانی، ۱۳۸۷). در پژوهشی با عنوان «ارزیابی متغیرهای تاثیرگذار بر زیبایی منظر تاریخی- فرهنگی آرامستان‌های اسلامی ایران؛ نمونه موردی: تخت فولاد اصفهان» تخت فولاد علاوه بر دارا بودن ارزش‌های مذهبی، به سبب ارتباط قوی بین شهروندان با این آرامستان به عنوان یکی از کانون‌های گردشگری اصفهان از دیرباز تاکنون، آینه تمام‌نمای فرهنگ و هنر ایرانی اسلامی بیان شده است (وحیدزادگان و همکاران، ۱۳۹۲).

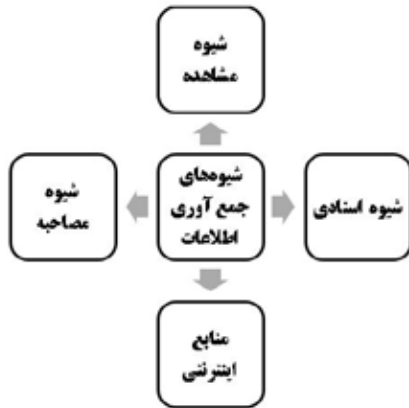
مسئله پژوهش از اینجا ناشی می‌شود که ایجاد کلان آرامستان‌ها در خارج شهر مانند باغ رضوان اصفهان، تحت تاثیر طرح‌های جامع و شهرسازی مدرنیستی در ایران گسترش یافت، در حالی که در خود کشورهای غربی صدها آرامستان در حال استفاده در داخل

وضعیت کنونی حاکم بر شهرهای داعیه‌دار اسلام نشان از آن دارد که علم و عمل شهرسازی، سمت و سوی متمایز از آموزه‌های اسلامی داشته و تنها اشتراک اندکی با منابع دین مبین (قرآن، حدیث و کلام) دارد. این حوزه اشتراک نیز پوسته و پوششی ظاهری در این وادی است که جز در کلام منجر به شکل‌گیری دانش کاربردی عملی در شهرسازی اسلامی نشده است. لازمه خروج از این خلأ ایجاد شده و رسیدن به یک شهرسازی واقعی اسلامی پرکردن خلأیی است که خود موضوعات متفاوتی را در بر می‌گیرد (عزیزی و همکاران، ۱۳۹۷: ۶). بافت‌های تاریخی شهرهای ایرانی در یک قرن اخیر، با تغییرات گسترده‌ای در فرم و ساختار روبه‌رو بوده‌اند. رشد مداوم شهرها، تحمیل مدرنیزاسیون از بالا و پیروی از الگوهای غربی، بدون انطباق با زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی سبب اضمحلال سنت‌های به جای مانده و تغییر، جایگزینی و یا حذف عناصر تاریخی و فرهنگی شهرها شده است (سلطانی فرد و قاسمی، ۱۳۹۷: ۲۸). یکی از عناصر شهری که از نظر هویتی در حال تغییر است آرامستان‌ها هستند. گسترش اسلام و رشد آیین تشیع، نقطه اوج توسعه فضاهای آرامگاهی است. در طی تاریخ در میان اماکن مقدسه، مقابر امامان شیعه و بستگان آنها در کربلا، نجف، مشهد، قم و سامرا کانون‌های طبیعی تمایلات مذهبی مردم شیعه هستند. در نتیجه خیلی زود بنای آرامگاه‌ها به عنوان سمبل خواسته‌های فرهنگی، مذهبی و سیاسی و اجتماعی شیعه شناخته شده است. رشد سریع فرهنگ زیارت قبور ائمه و خواندن نماز و ادعیه و ختم قرآن در این امکنه و رقابت روزافزون در به خاک سپردن مردگان در جوار مزار آن بزرگواران همه از عواملی بود که باعث توسعه فضاهای آرامگاهی می‌شد.

البته اهمیت آرامستان فقط مربوط به شیعیان نیست و تمامی ادیان الهی و مذاهب اسلامی به این عنصر شهری توجه داشته‌اند. از نظر تاریخی گردشگری مذهبی یکی از قدیمی‌ترین و پررونق‌ترین گردشگری‌های گذشته و حال حاضر در سراسر جهان است (Shinder, 2004: 2) و سابقه آن به فرهنگ دینی می‌رسد؛ به‌ویژه آرامستان‌ها یکی از مراکز مهم گردشگری بوده است. اگر نگاهی به تاریخ گذشته در زمینه سفرها و گردش‌های مذهبی همچون مراسم مقدس یونانیان باستان در معابد آپولون، سفرهای مصریان برای دیدار از فراعنه (دورانت، ۱۳۷۲: ۲۰۵) انجام مراسم مقدس ایرانیان باستان در معبد آناهیتا کنگاور و نظایر آن داشته باشیم (کریستین سن، ۱۳۶۹: ۲۳۲) و قبور پادشاهان هخامنشی در نقش رستم و دشت مرغاب می‌بینیم که هر یک به گونه‌ای، قدمت و رواج این نوع از گردشگری را در میان ملل مختلف نشان می‌دهند. اهرام مصر، کاتاکومب‌های رومی، گور دخمه‌های مادی، مقابر صخره‌ای هخامنشی و استودان‌های ساسانی همه تنوع و گستردگی معماری آرامستان‌ها را نشان می‌دهند.

روش تحقیق

روش تحقیق پژوهش به صورت کیفی است. در این پژوهش از شیوه‌های گوناگونی منابع اطلاعاتی جمع‌آوری شده است؛ شیوه اول منابع اسنادی شامل کتب، مقالات، آمارها، پایان‌نامه‌ها و طرح‌های پژوهشی است. شیوه دوم مشاهده آرامستان باغ رضوان و آرامستان‌های محلی. شیوه سوم شامل مصاحبه با نخبگان، کارشناسان سازمان آرامستان‌ها، مدیران سابق سازمان آرامستان‌ها، مردم محلی، هیئت امنای آرامستان‌های شهر. شیوه چهارم منابع اینترنتی شامل گزارش‌های خبری و مصاحبه‌های خبرگزاری‌ها است.

شکل شماره ۱: شیوه‌های جمع‌آوری اطلاعات در پژوهش؛
ماخذ: نگارندگان

روش نمونه‌گیری به صورت هدفمند است. جامعه آماری پژوهش حاضر کارشناسان، متخصصان و شهروندان مرتبط با موضوع مورد مطالعه است. در این پژوهش ۲۰ نمونه به صورت گروه تمرکز یا گروه کانونی و انفرادی مورد مطالعه قرار گرفتند. روش مصاحبه نیز به صورت نیمه‌ساختاریافته انجام شده است. سؤال‌های تحقیق نیز عبارت‌اند از:

۱. رویکردهای متمرکز (تک آرامستانی) و غیرمتمرکز (آرامستان‌های محلی) در شهر اصفهان دارای چه ویژگی‌هایی هستند؟
۲. کدام یک از رویکردهای متمرکز و غیرمتمرکز به آرامستان‌ها با هویت و شهر ایرانی - اسلامی بیشتر مطابقت دارد؟
۳. چه شیوه‌ای برای برنامه‌ریزی و سامان‌دهی کلان آرامستان‌های شهر اصفهان مناسب است؟

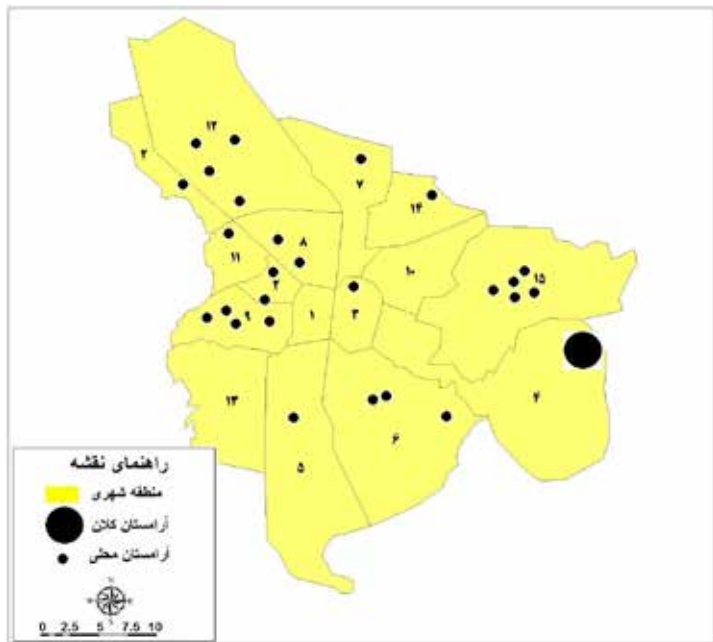
سامان‌دهی

سامان‌دهی، فرایندی است برای تنظیم فضا و فعالیت در محدوده یک مکان مشخص، با در نظر گرفتن مجموعه عوامل مؤثر محیطی و محاطی به منظور ارتقای کیفیت و کارایی مجموعه (دفتر پژوهش‌های فرهنگی شهرداری تهران، ۱۳۸۴: ۳۵). در حقیقت هدف سامان‌دهی عبارت است از شناخت

شهرهای آنان وجود دارد؛ مانند قبرستان پرلاشز، قبرستان میلان، قبرستان کانتربری لندن، قبرستان شهر ادین‌برو انگلستان، قبرستان ویکتور هوگو پاریس و... بر اساس طرح‌های جامع و شهرسازی مدرنیستی، آرامستان در رده کاربری‌های خدمات شهری در کنار کاربری‌هایی چون کشتارگاه‌ها، جمع‌آوری و دفع زیاله، میادین میوه و تره‌بار، ایستگاه‌های آتش‌نشانی، ترمینال مسافری، پارکینگ‌ها و... در نظر گرفته شده است و جزو خدمات مزاحم شهری محسوب می‌شود، یعنی آرامستان را صرفاً مکانی برای دفن مردگان می‌پندارد؛ اما در شهر ایرانی - اسلامی آرامستان به عنوان یک فضای فرهنگی در شهرها مطرح است و تلفیق آرامستان با زندگی روزانه اجتماع الزامی است. در واقع مسئله اصلی این است که نگرش کلان و تک آرامستانی بودن شهر، ناسازگاری‌های فراوانی با نگرش‌های بومی و اسلامی دارد.

در پژوهش حاضر تلاش می‌شود از طریق تحلیل سامان‌دهی آرامستان‌های کلان و خرد اصفهان که موقعیت آنها در تصویر شماره ۱ مشاهده می‌شود، دسترسی شهروندان را افزایش داده که در این صورت می‌تواند تعلق خاطر را در میان ساکنان محلات افزایش دهد و حتی زمینه را برای جذب کمک‌های فکری و مالی مردم فراهم کند. دسترسی آسان‌تر و از طریق پیاده‌روی خود می‌تواند باعث افزایش سلامت جسمی شهروندان شود و همچنین از طریق تذکر سراسری ابدی به نزدیکان و حتی رهگذران و عابران پیاده، زمینه ارتقای سلامت اخلاقی، روحی و معنوی شهروندان را فراهم کند. به طور کل اهداف پژوهش عبارت‌اند از:

۱. شناخت ویژگی‌های رویکرد متمرکز (تک آرامستانی) و غیرمتمرکز (آرامستان‌های محلی) در شهر اصفهان
۲. شناسایی رویکرد متناسب با هویت و شهر ایرانی - اسلامی.

تصویر شماره ۱: آرامستان‌های محلی و کلان (باغ رضوان) در شهر اصفهان؛
ماخذ: نگارندگان

و بررسی وضعیت فعلی آرامستان‌ها و تحلیل وضعیت آنها و در ادامه آن برنامه‌ریزی و ارائه الگوی برای سامان‌دهی آنها. ارائه الگوی سامان‌دهی بر اساس تعیین، پردازش و ارزش‌گذاری عوامل مؤثر در کارکرد آرامستان (کارکردی - کالبدی) در زمان‌های گذشته و حال و آینده صورت می‌پذیرد.

الگوهای سامان‌دهی آرامستان‌ها در گذشته

به طور کلی الگوهای مختلفی برای سامان‌دهی آرامستان‌ها وجود دارد و در تاریخ کهن آرامستان‌های ایران استفاده شده است که به آنها اشاره می‌شود (مسعودی اصل و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۰-۱۲۴):

۱. **الگوی امامزاده‌ها و بقاع متبرکه:** این نوع معماری یادمانی آیینی و مقدس است که با پیشینه تاریخی قوی موضوع آرامستان در تشیع پیوند خورده و امروزه به عنوان یکی از الگوهای رایج معماری در آرامستان به کار می‌رود. زیارت امامزاده‌ها و بقاع متبرکه و همچنین زیارت اهل قبور سابقه طولانی در فرهنگ دینی ایران دارد. ویژگی این الگو، ایجاد بنای نشانه‌ای و نمادین است که با باورهای دینی و ارزش‌های فرهنگی آمیخته و فضایی مقدس و متبرک را بازآفرینی می‌کند که در عین حال کارکرد زیارت به عنوان یک فعالیت جمعی و اجتماعی را در خود جای می‌دهد. در نتیجه در طراحی و سامان‌دهی این گونه بناهای یادمانی-زیارتی، ایجاد فضاهایی جمعی برای تعامل اجتماعی نیز از اهمیت زیادی برخوردار است (مسعودی اصل و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۰).

۲. **الگوی آرامگاهی:** گفته می‌شود بناهای یادمانی ملهم از نخستین مقبره‌ها هستند (ملاصالحی، ۱۳۹۴). ساخت بناهای مقبره‌ای در معماری ایران دارای پیشینه‌ای غنی و طولانی است. استفاده از فرم‌های چهارطاقی و یا برج مانند و تکاملی این طرح‌ها به صورت بناهایی شاخص و نمادین، از مهم‌ترین الگوها در طراحی آرامگاه‌ها به شمار می‌رود. مهم‌ترین ویژگی این الگو که در معماری آرامگاه‌های مشاهیر و مفاخر دیده می‌شود، فرم شاخص آنهاست که بازتاب جلال، عظمت و استواری بوده و به عنوان عنصر نشانه در منظر نقش دارد.

۳. **الگوی تکایا و حسینیه‌ها:** استفاده از الگوی معماری تکایا و حسینیه‌ها برای ایجاد فضایی مسقف که در زمان‌ها و فصول مختلف امکان استفاده گروه‌های مردم و برگزاری مراسم مختلف و فعالیت‌های جمعی را فراهم می‌کند، سبب ایجاد نوع خاصی از معماری آرامستان شده است. مهم‌ترین ویژگی این دسته از آرامستان‌ها، ایجاد یک فضای چند عملکردی با قابلیت‌های کارکردی زیاد است. اگرچه ایجاد یک فضای جمعی، به زنده نگهداشتن فضا کمک کرده و از ویژگی‌های مثبت این دسته از آرامستان‌ها به شمار می‌رود، اما در عمل، به دلیل کثرت استفاده از فضا به انواع مختلف و همچنین با مفروض شدن آن که در طول ایام سبب پنهان شدن قبور در زیر فرشی‌ها می‌شود، کارکرد بنا به عنوان یک سالن سرپوشیده اصالت یافته و ابعاد یادمانی، زیارتی، نمادین و آیینی آن کم‌رنگ می‌گردد (مسعودی اصل و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۱).

۴. **الگوی فضای عمومی شهری:** طراحی آرامستان به عنوان یک فضای جمعی چند عملکردی که کارکردهای مختلف را در خود دارد و پاس‌خگوری نیازهای متنوع شهروندان باشد، رویکردی دیگر در طراحی این فضاهاست. جانمایی این فضاها در ارتباط نزدیک با فضاهای جمعی پربرونق، تلفیق با بافت شهری اطراف از طریق حذف لبه‌ها و سرایت معابر به درون مجموعه و وسعت فضا که امکان گردهمایی و حضور گروه‌های مردم را فراهم می‌کند و در عین حال فضاهای سیال و چند عملکردی را به وجود می‌آورد، سبب ایجاد فضاهای فعال و زنده شهری شده که مقابر را در ارتباط با زندگی روزمره مردم قرار می‌دهد. ویژگی اصلی این گونه از سامان‌دهی، ارتباط قوی با زندگی جاری در شهر و رونق فضا با ایجاد فضای عمومی شهری است.

در واقع مهم‌ترین ویژگی این الگو، پذیرش کارکردهای متنوع و فراهم کردن یک فضای شهری چند عملکردی است که به تبع زمینه ایجاد ارتباط با مخاطب و زندگی روزمره او، شکل‌گیری خاطرات جمعی و تقویت ماندگاری فضا در ابعاد ذهنی را به همراه خواهد داشت.

۵. **الگوی باغ ایرانی:** باغ ایرانی یکی دیگر از الگوهای رایج در طراحی آرامستان است که ابعاد گوناگون هویتی، معنایی، کارکردی و اجتماعی آن در ایجاد یک فضای موفق یادمانی و زیارتی نقش دارد. هم‌نشینی مفهوم باغ ایرانی با تصویر باغ بهشت، در کنار تأکید و تقویت عناصر طبیعی و ارزش این عناصر در فرهنگ و آیین‌های ایرانی-اسلامی، فضایی نمادین را به وجود می‌آورد که در عین برخوردار بودن از هویت آیینی و معنوی، امکان ارتباط با طبیعت در فضایی زیبا، خرم و سرزنده را به وجود می‌آورد و به عنوان یک فضای فراغتی و تفرجگاهی در شهر ایفای نقش می‌کند. ایجاد فضایی دنج برای تأمل فردی در کنار وسعت فضای طبیعی که کارکرد گردشگری را با ابعاد کارکردی زیارتی و یادمانی فضا می‌آمیزد به رونق این فضاها کمک کرده است؛ در حالی که حضور مقابر در این مجموعه ضامن جهت‌گیری فرهنگی و روحیه حاکم بر فضاست. به لحاظ عملکردی نیز باغ ایرانی با توجه به سنت‌های اجتماعی، فضایی مناسب برای گذران اوقات فراغت و تعامل با دیگران بوده است. تفرج در دامان طبیعت و زیر سایه درختان منظر مثالی برای شاعران ایرانی بوده که با سنت زیارت اهل قبور و گردشگری آیینی پیوند خورده است. همچنین الگوی باغ، با ایجاد فضاهای باز و وسیع برای برگزاری مراسم جمعی انطباق مناسبی با عملکردهای مرتبط با آرامستان دارد (مسعودی اصل و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۳).

تحلیل سامان‌دهی آرامستان‌های اصفهان

در میان کاربری‌های شهری، امروزه آرامستان جایگاهی کاملاً مجزا یافته، در حالی که در گذشته و بر اساس شهرسازی ایرانی و اسلامی تفاوت عمده‌ای با سایر کاربری‌های شهری نداشته

است. امروزه با اختصاص فضای مناسب اشغال نشده در لابه لای بناها و کاربری‌های عمومی داخل شهر به آرامستان - در واقع نوعی وضعیت کاملاً طبیعی - فضای آرامستان به شیوه اولیه خود برمی گردد و سبب زنده بودن دائمی فضای آرامستان می شود، اما از آنجا که ترویج و تحکیم این واقعیت، مستلزم زمان طولانی خواهد بود و به ملزومات فنی و بسترسازی فرهنگی نیاز دارد، طبعاً احداث چنین فضایی باید در افق زمانی بلندمدت در نظر گرفته شود؛ اما احیای آرامستان‌های موجود تاریخی می تواند سنگ محک و آغازی برای ترویج این انتخاب باشد (دفتر پژوهش‌های فرهنگی شهرداری تهران، ۱۳۸۳: ۲۳).

به طور کلی بر اساس وضعیت موجود شهر اصفهان، دو رویکرد اصلی به آرامستان‌ها وجود دارد: یکی رویکرد متمرکز و دیگری غیرمتمرکز. در رویکرد متمرکز معمولاً شهر دارای یک کلان آرامستان بوده و آرامستان‌های محلی و خرد یا اجازه تدفین ندارند و به انزوا کشیده شده‌اند یا به صورت محدود این امر صورت می گیرد. در رویکرد دوم، یعنی رویکرد غیرمتمرکز، آرامستان‌های محلی به عنوان بخشی از فضای شهر ایفای نقش می کنند و مکان‌های پر جنب و جوشی هستند.

جدول شماره ۱: باورهای غلط و درست در مورد آرامستان‌های اصفهان

باور غلط	باور درست
آرامستان‌ها باعث آلودگی محیط زیست مانند آلودگی هوا، آب‌های زیرزمینی و سطحی می‌شود	می‌تواند باعث بهبود محیط زیست شود
فضای آرامستان یک فضای غم‌آور است	فضای آرامستان یک فضای معنویت زاست
تبدیل آرامستان به فضای تفریحی	تبدیل آرامستان به فضای آرامش و تفکر
آرامستان‌های محلی به عنوان منطقه جرم خیز	امنیت خودجوش و مردمی
رها کردن آرامستان‌های محلی	سامان‌دهی آرامستان‌های محلی
آرامستان به عنوان یک فضای خدماتی و مزاحم	آرامستان به عنوان یک فضای فرهنگی و اجتماعی
تک آرامستانی بودن شهر اصفهان	سلسله مراتبی بودن آرامستان‌ها

نتایج پژوهش نشان می‌دهد دیدگاه‌های غیرکارشناسی متعددی، به‌ویژه در دانشگاه‌ها در مورد آرامستان‌ها و به‌خصوص آرامستان‌های داخل شهرها وجود دارد و نیاز به بازنگری دارد؛ از جمله اینکه آرامستان‌ها باعث آلودگی هوا یا آلودگی آب‌های زیرزمینی و سطحی می‌شود. در حالی که هنوز گزارشی دال بر آلودگی هوای آرامستان باغ رضوان ناشی از دفن مردگان با سالانه حدود ۴۵۰۰ تا ۵۰۰۰ دفن (سازمان آرامستان‌های شهرداری اصفهان، ۱۳۹۶)، مشاهده نشده است، این در حالی است که بالطبع آرامستان‌های محلی دارای مقیاس بسیار محدودتری هستند. بنابراین بادهای غالبی هم که تصور می‌شود آلودگی را به سمت شهر اصفهان می‌آورد، اساساً بی پایه و اساس است.

حتی بر اساس برخی بررسی‌های به عمل آمده طی طرح‌های مکان‌یابی و سامان‌دهی آرامستان‌های بزرگ تهران، هیچ‌گونه شواهد مستندی مبنی بر صحت آلودگی هوای آرامستان بهشت زهرا (س) تهران به عنوان یک کلان آرامستان به معنای واقعی یافت نشده است. همچنین درباره هوای خروجی البسه سوزها نیز، وجود عوامل میکروبی بیماری‌زا اثبات نشده است (فرهادی پور، ۱۳۸۸). باید توجه داشت که در آرامستان بهشت زهرا (س) تهران حدود ۱۳۰۰۰۰۰ قبر وجود دارد که سالانه شاید حدود ۵۰۰۰۰ جسد در آرامستان دفن می‌شود و البته احتمالاً ظرفیت آرامستان بهشت زهرا (س) تا سال ۱۴۰۲ به پایان می‌رسد (URL1- URL2- URL3).

در مورد آلودگی آب‌های زیرزمینی هم باید گفت شهر اصفهان و باغ رضوان با کم‌آبی مواجه است. بر اساس مصاحبه‌ها با مدیران در باغ رضوان چاه‌های با عمق بالای ۳۰۰ متر هم حفر شده اما به آب نرسیده‌اند، در واقع عمق آب‌های زیرزمینی در اصفهان بسیار زیاد است، در حالی که برای یک قبر، حدود یک و نیم متر زمین را حفر می‌کنند. در مورد آلودگی آب‌های سطحی هم مصداقی مشاهده نشده است، هر چند آب زاینده‌رود هم در اکثر مواقع سال جریان ندارد. بنابراین آرامستان‌های محلی نه تنها هیچ خطری برای محیط زیست ندارد، بلکه به مرور و با تقویت فضای سبز آن می‌تواند در بهبود وضعیت زیست‌محیطی شهر نیز موثر باشد.

یکی از مسائل زیست‌محیطی باغ رضوان، مسافت طولانی و به ناچار استفاده زیاد از خودرو است. شاید با ذکر یک مثال بتوان تأثیری که باغ رضوان بر آلودگی زیست‌محیطی به دنبال دارد را بهتر تصور نمود. اگر در یکی از روزهای پرتردد مثلاً تعداد ۵۰۰۰۰ خودرو به باغ رضوان مراجعه کنند و هر خودرو حدود ۵ لیتر بنزین مصرف کند، یعنی در یک روز حدود ۲۵۰۰۰۰ لیتر بنزین مصرف می‌شود که حجم زیادی از آلودگی را وارد هوا می‌کند و انواع بیماری را به دنبال دارد. البته آمارها حاکی از این است که در برخی روزها افراد بیشتری وارد می‌شوند؛ مثلاً بر اساس مصاحبه مدیرعامل سازمان آرامستان‌های اصفهان، در ۲۸، ۲۹ اسفند و ۱ فروردین ۱۳۹۴، بیش از ۱ میلیون نفر به باغ رضوان مراجعه کردند و پنجشنبه و جمعه هر هفته حدود ۳۰۰۰۰ نفر به اینجا مراجعه می‌کنند (URL4, URL5). با توجه به اینکه شهر اصفهان از آلوده‌ترین شهرهای کشور است، یکی از دلایل این آلودگی، استفاده زیاد از خودرو است و باغ رضوان یکی از کانون‌های مراجعه از طریق خودرو توسط شمار زیادی از شهروندان اصفهانی است. البته مسافت طولانی باغ رضوان علاوه بر استفاده زیاد از خودرو و آلودگی هوا، تبعات فراوان دیگری نیز دارد؛ مانند اتلاف وقت، هزینه و سرمایه دولتی و خصوصی که پرداختن به آنها بحثی طولانی است.

یک تحلیل عرفی دیگر وجود دارد که فضای آرامستان و یاد مرگ، غم‌آور است و شادی را از انسان می‌گیرد. آیا ذکر این

با زندگی انسان‌ها پیوند خورده است. در واقع توجه و سامان‌دهی آرامستان‌های محلی می‌تواند باعث تقویت مقیاس انسانی در کلان‌شهر اصفهان شود.

از نقاط قوت اصلی باغ رضوان خدمات‌رسانی مناسب در امور مختلف تغسیل، تکفین، تدفین، برگزاری مراسم و سایر امور است؛ اما بسیاری از آرامستان‌های محلی با ضعف تاسیسات و خدمات مواجه هستند. هرچند در الگوی توسعه آرامستان‌های محلی بسیاری از این خدمات در داخل شهر فراهم است و نیازی به سرمایه‌گذاری دولتی یا شهرداری نیست، اما در موارد لازم باید نسبت به رفع این نیازها با هماهنگی هیئت امنای محلی اقدام نمود. از سویی نتایج مصاحبه‌ها نشان می‌دهد که مردم از هیئت امنای آرامستان‌ها راضی هستند و این می‌تواند به عنوان یک نقطه قوت باشد که سازمان آرامستان‌ها فقط با آنها به عنوان نماینده مورد اعتماد مردم در ارتباط باشد و نقش مهمی در بسیج توانایی‌های محل داشته باشند.

جدول شماره ۲: هزینه‌های امامزاده کوجان از تاریخ ۹۴/۰۵/۰۱ لغایت ۹۶/۰۳/۲۷

میزان هزینه‌ها	شرح هزینه
۱۰۵۰۰۰۰۰ تومان	کف‌سازی محوطه سالن کوچک ضلع شرقی امامزاده
۲۰۷۰۰۰۰۰ تومان	کف‌سازی محوطه سالن حرمین
۲۹۱۰۰۰۰۰ تومان	ساماندهی و کف‌سازی قبور در حیاط میانی
۷۴۰۰۰۰۰ تومان	ساماندهی و کف‌سازی پیاده‌روها و معابر
۱۹۳۰۰۰۰۰ تومان	هزینه ساخت غسلخانه و سرویس‌های بهداشتی مجاور
۲۵۷۰۹۰۰۰ تومان	هزینه گودبرداری و ساخت قبور دو طبقه
۱۱۴۰۰۰۰۰ تومان	هزینه کاشی‌کاری و آجرنما دیوار حسینیه تا آخر
۱۳۴۰۰۰۰۰ تومان	پرداخت حقوق و بیمه خادم
۲۰۰۰۰۰۰ تومان	هزینه خاکبرداری و جمع‌آوری نخاله‌های محوطه
۱۸۸۵۰۰۰ تومان	هزینه‌های مربوط به تاسیسات و آبرسانی فضای سبز و نصب تانکر آب
۱۱۰۰۰۰۰ تومان	هزینه ایزوگام سقف غسلخانه و سرویس‌های بهداشتی
۸۷۰۰۰۰۰ تومان	هزینه‌های مربوط به نذر امامزاده
۷۹۲۰۰۰ تومان	هزینه‌های مربوط به پرداخت آب، برق، گاز و تلفن
جمع کل هزینه‌ها: ۱۵۱۹۸۶۰۰۰ تومان	

ماخذ: هیئت امنای امامزاده کوجان اصفهان، ۱۳۹۶

آرامستان‌های داخل شهرها با توجه به ویژگی‌های مانایی خود می‌توانند در قالب فضاهای باز شهری مطرح شوند که این امر باعث کنترل توده و فضا در شهرها می‌شود. در واقع به آرامستان‌های محلی اصفهان باید به عنوان تنوعی در فضاهای شهری به دلیل انحصار نوع فعالیت در آن و فرم خاص آن نگاه کرد. این زمانی با ارزش‌تر تلقی می‌شود که توجه داشته باشیم، بسیاری از آرامستان‌های محلی اصفهان در داخل بافت‌های متراکم شهر واقع شده‌اند. در مورد وضعیت تمرکز در باغ رضوان باید گفت بسیاری از مسائل اصلی آرامستان باغ رضوان ناشی از

سفر و آماده شدن برای آن موجب افسردگی انسان است یا خود را در بی‌خبری فروبردن و شادی و نشاط داشتن، شادی و نشاطی که عمیق نیست. اگر کسی به حق به یاد مرگ باشد، نه تنها لذت او از زندگی کم نمی‌شود، بلکه در مقابل فهم مرگ و یاد مرگ، زندگی حقیقتاً خوش و بانشاطی خواهد داشت. نشاط و شادی که از غفلت حاصل شود، پایدار و عمیق نیست. برعکس، شادی حقیقتاً از آن مؤمنان است. آنها که دائم به یاد معاد، مرگ و عاقبت حیات خویش‌اند. بنابراین، جا دارد به یاد مرگ بودن را معنویت‌زا و شادی‌آور بدانیم.

البته امروزه در بسیاری نقاط جهان و حتی ایران آرامستان‌ها به فضایی تفریحی تبدیل می‌کنند؛ اما به نظر می‌رسد ایجاد باغ مزار می‌تواند جایگزینی برای آرامستان‌های تفرجگاهی باشد چون فضای آرامستان نباید به گونه‌ای باشد که انسان را از تفکر و غایت‌اندیشی برهاند.

همچنین برخی آرامستان‌های محلی را منطقه‌های جرم‌خیز می‌دانند، در حالی که در صورت وجود هیئت امنای، به طور جدی به امنیت آرامستان‌ها حساس هستند و به صورت خودجوش و مردمی اجازه وقوع جرم و ناامنی را نمی‌دهند و مقیاس خرد آن آرامستان‌های محلی است به سادگی قابل کنترل است. هرچه آرامستان ناآشنا تر باشد، غیرقابل کنترل تر می‌شود و در این فضای آکنده از بیگانگی، هرکسی می‌تواند هر کاری انجام دهد و بگذرد. باید به این نکته توجه داشت که از نظر امنیتی رها کردن آرامستان‌های داخل شهر وضعیت آنها را بهتر نخواهد کرد و سامان‌دهی آنها قطعاً سطح امنیتی آنها را بالا خواهد برد.

تصور دیگر این است که کاربری آرامستان‌های محلی، اثرات منفی بر کاربری‌های مجاور و قیمت اراضی هم‌جوار دارد و باید به حال خود رها شوند؛ در حالی که قطعاً نادیده انگاشتن آرامستان وضعیت آنها را بدتر می‌کند. سامان‌دهی آرامستان‌های محلی اثرات مثبتی بر قیمت اراضی و کاربری‌های هم‌جوار دارد؛ به نسبت زمانی که به حال خود رها شوند.

یکی از مباحث اصلی پژوهش، بررسی باغ رضوان به عنوان آرامستان اصلی شهر و نمونه عینی رویکرد متمرکز و بررسی آرامستان‌های محلی شهر اصفهان به عنوان نمونه‌هایی از رویکرد غیرمتمرکز در بحث برنامه‌ریزی و سامان‌دهی آرامستان از منظری بومی و ایرانی - اسلامی است. یکی از مسائل باغ رضوان از دیدگاه شهرسازی مقیاس فوق انسانی آن است، یعنی انسان در مقابل وسعت آن احساس حقارت می‌کند. در فضاهای وسیع و یکنواخت که محصوریت آن توسط انسان مشاهده نشود، ارتباط انسان با پیرامون از دست می‌رود و حتی ممکن است احساس ترس از فضا به انسان دست دهد؛ اما در آرامستان‌های محلی به دلیل محصوریت و فضای نه چندان وسیع و بی‌کران، حس امنیت و آسایش در انسان بسیار بیشتر است و فضای آرامستان

برخی آرامستان‌های تاریخی اصفهان، به عنوان بخشی از هویت تاریخی و ملی جامعه، یکی از عناصری است که می‌تواند در فهرست جاذبه‌های گردشگری در یک مقصد گردشگری ایفای نقش نماید. طبیعی است آرامستان باغ رضوان که فقط جنبه خدماتی داشته و در فاصله دور از شهر واقع شده و دارای هویت تاریخی و ایرانی - اسلامی نیست، نمی‌تواند پذیرای گردشگران باشد.

تصویر شماره ۳: امامزاده کوجان اصفهان و آرامستان محل در جوار آن؛ ماخذ: نگارندگان

در بررسی اجتماعی آرامستان‌ها باید گفت احساس بیگانگی و ناشناس بودن در آرامستان باغ رضوان باعث تضعیف هویت جمعی و انسجام اجتماعی می‌شود و فردگرایی را تقویت می‌کند. ممکن است مردمان زیادی در مکانی واحد و در زمانی مشخص گرد هم آیند، ولی ارتباط معنادار جمعی باهم ندارند. در آرامستان‌های محلی اصفهان، افراد پیوند عاطفی بیشتری با هم دارند و احساس هویت جمعی بیشتر است؛ در نتیجه باعث حفظ همبستگی اجتماعی و تقویت جمع‌گرایی می‌شود. از نظر رعایت حقوق شهروندی هم امکان‌پذیر شدن مکان تدفین با وجود آرامستان‌های محلی بیشتر است.

شاید بتوان گفت از منظر اسلامی، مهم‌ترین برتری رویکرد غیرمتمرکز، مربوط به دلایل فرهنگی است چون به دلیل دسترسی راحت به فضای آرامستان یاد مرگ را در جامعه و شهر تقویت می‌کند. باید به این نکته در برنامه‌ریزی آرامستان‌ها توجه داشت که براساس معارف اسلامی، آرامستان فضای تنبیه و یادآوری مرگ است که مزایای فراوانی را برای شهروندان به دنبال دارد؛ از جمله: غفلت‌زدایی، بی‌رغبتی به دنیا و ترویج زهد. از این منظر در این پژوهش غایت اصلی فضای آرامستان را ایجاد تذکر برای زندگان می‌داند. البته تأثیرات آرامستان‌های محلی اصفهان در بعد فرهنگی متعدد است؛ از جمله اینکه امامزادگان دارای

تمرکز زیاد است؛ از جمله باعث مشکلات ترافیکی، ضعف دسترسی و کم‌آبی و بی‌آبی شده است.

افراد زیادی که در اواخر هفته یا ایام خاصی از سال به باغ رضوان مراجعه می‌کنند، باعث ایجاد ترافیک و سختی آمدوشد می‌شوند. البته مسائل ترافیکی باغ رضوان علاوه بر تمرکز خود مجموعه دارای دلایل منطقه‌ای نیز هست؛ مانند منطقه خوراسگان، شهرک صنعتی جی، فرودگاه، دانشگاه، میدان میوه و تره‌بار، شهر رویاها و بازار گل و گیاه که معمولاً موارد اخیر در اواخر هفته دارای بیشترین مراجعه‌کننده هستند که حمل و نقل محدوده شرق را با مشکل مواجه می‌کند، طبیعتاً زمان زیادی از مراجعه‌کنندگان تلف می‌شود و مصرف زیاد بنزین و آلودگی هوا را به دنبال دارد.

رویکرد متمرکز به آرامستان باغ رضوان دسترسی به آن را با محدودیت و سختی مواجه می‌کند و اثرات روانی و خستگی و سلب آرامش به دنبال دارد و حضور قلب را از انسان می‌گیرد. باید توجه داشت بر اساس معارف اسلامی، آرامش و حضور قلب برای تفکر در آرامستان ضروری است؛ اما در آرامستان‌های محلی به دلیل دسترسی راحت باعث صرفه‌جویی در هزینه و زمان و مصرف بنزین می‌شود و حتی باعث ترویج پیاده‌روی در مقابل استفاده از اتومبیل شخصی می‌شود.

یکی از مسائل اصلی آرامستان باغ رضوان که ناشی از تمرکز و گستردگی فضای سبز است، تأمین آب آن است. این منطقه قبلاً دارای چاه‌های آب بوده، اما خشک شدند و آب مورد نیاز را از کشاورزان اطراف مانند چاه‌های خاتون آباد تأمین می‌کنند و اگر همکاری کشاورزان نباشد، باغ رضوان در تأمین آب مورد نیاز با مشکل جدی مواجه می‌شود. بر این اساس می‌توان با افزایش تعداد آرامستان‌ها در سایر نقاط شهر، میزان فشار وارد بر آب یک نقطه را کاهش داد و از نقاط متفاوتی آب آنها را تأمین کرد. البته بررسی‌ها نشان می‌دهد به ضرورت وجود آرامستان‌های دیگر در سایر جهات شهر اصفهان در مدیریت‌های سابق نیز پی برده شده بود.

جدول شماره ۳: مساحت فضای سبز در آرامستان باغ رضوان

عنوان	فاز ۱	فاز ۲	فاز ۳	متفرقه	مجموع
مساحت	۸۷ هکتار	۹ هکتار	۶ هکتار	۷۸ هکتار	۱۸۰ هکتار

ماخذ: سازمان آرامستان‌های شهر اصفهان، ۱۳۹۶

از نقاط قوت آرامستان باغ رضوان رعایت مسائل بهداشتی و شرعی در مراحل مختلف تغسیل، تکفین و تدفین و سایر امور مربوط به آرامستان است که این مورد در آرامستان‌های محلی آنچنان که باید و شاید رعایت نمی‌شود. همچنین از مشکلات دیگر آرامستان‌های محلی، دراماتیک بودن بسیار زیاد آیین‌های مرگ در حال حاضر است که سر و صدای ناشی از شیون و مراسم‌ها منجر به ناراضی‌های اهالی محل می‌شود. از دیگر حسن‌های رویکرد غیرمتمرکز، رونق گردشگری است.

جدول شماره ۴: مقایسه رویکرد متمرکز (تک گورستانی) و غیرمتمرکز (آرامستان‌های محلی) در شهر اصفهان

رویکرد متمرکز	رویکرد غیرمتمرکز
تحت تأثیر طرح‌های جامع	در جهت سند چشم‌انداز ۱۴۰۴
شهرسازی مدرنیستی	شهرسازی ایرانی - اسلامی
تفکر غربی	تفکر بومی
مقیاس فوق انسانی	مقیاس انسانی
خدمات رسانی خوب	ضعف خدمات
مسائل ترافیکی	ترویج پیاده‌محوری
دسترسی سخت	دسترسی آسان
کم آبی	عدم وجود کم آبی
اتلاف وقت	صرفه‌جویی وقت
مصرف زیاد بنزین	صرفه‌جویی در مصرف بنزین
افزایش آلودگی هوا	کاهش یا عدم آلودگی هوا
رعایت مسائل بهداشتی و شرعی	عدم رعایت مسائل شرعی و بهداشتی در برخی موارد
آلودگی صوتی ناشی از ترافیک برای برخی نقاط مسکونی	سر و صدا و مزاحمت برای اهالی محل
عدم وجود پتانسیل گردشگری	رونق گردشگری
احساس بیگانگی و ناشناس بودن	انسجام اجتماعی
محدودیت در تدفین	آزادی در تدفین
ترویج فردگرایی	ترویج جمع‌گرایی
کاهش بعد معنوی و فرهنگی	اهمیت بعد معنوی و فرهنگی

مأخذ: نگارندگان

نتیجه‌گیری

به طور کل هر دو دسته آرامستان‌های محلی و کلان یعنی باغ رضوان دارای نقاط ضعف و قوتی هستند و نباید هیچ کدام را نادیده گرفت و به نظر می‌رسد در نگرش صحیح باید هر دو را حفظ کرد و می‌توان سلسله مراتبی از آرامستان‌های محلی، منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای یا شهری داشت و در سطوح مختلف این سلسله مراتب، آرامستان سطح منطقه‌ای ضعیف است که پیوند دهنده آرامستان باغ رضوان و آرامستان‌های محلی است و باید برای تقویت این سطح، آرامستان‌های جدیدی را احداث کرد. در سطح خرد حتماً باید آرامستان‌های محلی تقویت و سامان‌دهی شوند؛ زیرا سامان‌دهی آنها به دلیل قرار گرفتن در ساخت فعلی شهر و نیز پایین بودن مقاومت اجتماعی به دلیل سابقه تاریخی تدفین، می‌تواند با اقبال عمومی همراه باشد و اگر آرامستان‌های محلی به دلایل مختلف از جهت کوچک بودن مساحت و... قابلیت از سرگیری فعالیت تدفین را ندارد، اما به دلایل هویتی و اسلامی می‌بایست به عنوان نمادهای یادمانی و هویت‌بخشی شهر بازبایی و احیا شود و می‌تواند تذکر و یادآوری را برای شهروندان در پی داشته باشد.

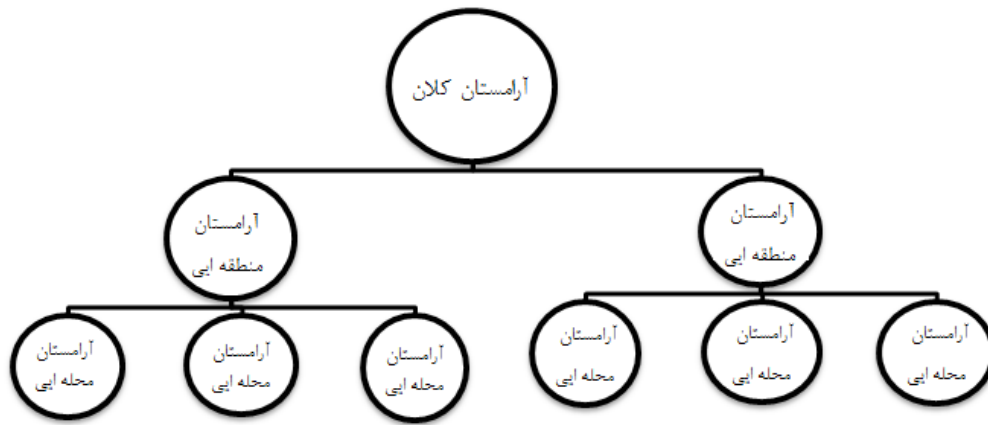
آرامستان‌های محلی به عنوان یک مرکز پر جنب و جوش و فعال به‌ویژه از نظر فرهنگی هستند؛ مانند برگزاری مراسم عزاداری، تعزیه‌خوانی، جمع‌آوری کمک‌های مردمی، برنامه‌های آموزشی و اعتقادی و امثالهم.

با این توضیح به نظر می‌رسد تقویت آرامستان‌های محلی در جهت سند چشم‌انداز ۲۰ ساله جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی است؛ زیرا در چشم‌انداز این سند که مبنای تنظیم سیاست‌های کلی چهار برنامه پنج ساله کشور است و افق جهت‌گیری کلی فعالیت‌های کشور را در ابعاد مختلف طی ۲۰ سال مشخص می‌کند، آمده است: «در چشم‌انداز ۲۰ ساله، ایران کشوری است توسعه یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه، با هویت اسلامی و انقلابی، الهام‌بخش در جهان اسلام و با تعامل سازنده در روابط بین‌الملل». همچنین از ویژگی‌های این چشم‌انداز «متناسب بودن با مقتضیات فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی خود متکی بر اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی» ذکر شده است. در واقع در چشم‌انداز ۲۰ ساله بر تقویت ویژگی‌های اسلامی و فرهنگی تأکید ویژه می‌شود و با توجه به تأثیرات متعدد معنوی، اخلاقی و فرهنگی که سامان‌دهی آرامستان‌های محلی اصفهان به دنبال دارد، در راستای سند چشم‌انداز ۲۰ ساله قرار می‌گیرد.

البته در چشم‌انداز سازمان آرامستان‌های شهر اصفهان نیز آمده است: «آرامستان‌های اسلامی با هویت دینی، که زمینه‌ساز ترحیم روح اموات، تسلی خاطر و امید به زندگی بازماندگان و احیاء قلوب زائرین از طریق یاد مرگ و معاد در جهت تحقق شهر اسلامی می‌باشد» و از اهداف کلان سازمان آرامستان‌های شهرداری اصفهان، تقویت و حفظ هویت آرامستان‌های شهر است که بر این اساس ما را به سمت توجه ویژه به سمت آرامستان‌های محلی سوق می‌دهد (سند راهبردی سازمان آرامستان‌های شهرداری اصفهان، ۱۳۹۵).

تصویر شماره ۴: فعالیت‌های فرهنگی در امامزاده نومی واقع در دولت‌آباد اصفهان؛ مأخذ: نگارندگان

شکل شماره ۲: سلسله مراتب آرامستان‌ها در شهر

پی‌نوشت‌ها

- ۱- Catacomb: معابد و مقابر زیرزمینی و مخفی مسیحیان در صدر مسیحیت.
- ۲- استودان یا ستودان حفره‌هایی است که به صورت منظم و چهارضلعی یا بدون ترتیب و ساده‌تر در درون سنگ کوه ایجاد کرده، مردگان را در آن می‌نهادند و استخوان‌های آنها در آن جمع‌آوری می‌شده است. بعضی از استودان‌های عهد ساسانی مشتمل بر نوشته‌های مذهبی و نام درگذشته بوده است. این رسم یکی از رسوم زرتشتیان است و بازمانده استودان‌های کهن را می‌توان در شوشتر، نقش رستم، شهر ری و استان یزد مشاهده کرد (اوشیدری، ۱۳۷۱).
- ۳- رویکرد مدیریت محله‌ای در ایران سابقه‌ای طولانی دارد اما اکنون در غرب به عنوان راهبرد نجات بخش شهرها مطرح می‌شود.

فهرست منابع و مراجع

۱. اوشیدری، جهانگیر (۱۳۷۱)، **دانشنامه‌ی مزدیسنا**، واژه‌نامه توضیحی آیین زرتشت، نشر مرکز، تهران.
۲. آلسوپ، بروس (۱۳۷۱)، **تئوری نوین معماری**، ترجمه پرویز فیروزی، کتابسرا، تهران.
۳. دفتر پژوهش‌های فرهنگی شهرداری تهران (۱۳۸۳)، **طرح مکان‌یابی گورستان‌های آتی کلانشهر تهران**، سازمان بهشت زهرا(س) تهران.
۴. دفتر پژوهش‌های فرهنگی شهرداری تهران (۱۳۸۴)، **سامان‌دهی گورستان‌های تاریخی، متبرکه و متروکه تهران**، سازمان بهشت زهرا(س) تهران.
۵. دورانت، ویلیام جیمز (۱۳۷۲)، **تاریخ تمدن**، جلد ۱، ترجمه احمد آرام، چاپ چهارم، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
۶. سازمان آرامستان‌های شهرداری اصفهان (۱۳۹۶)، **سازمان آرامستان‌های شهرداری اصفهان**.
۷. سلطانی فرد، هادی و قاسمی، ایچ (۱۳۹۷). «اثرات دگرگونی ساختار بر ادراک منظر در بافت تاریخی منطقه ۱۲ شهر تهران»، **فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی**، شماره سی و سوم.
۸. **سند راهبردی سازمان آرامستان‌های شهرداری اصفهان** (۱۳۹۵)، سازمان آرامستان‌های شهرداری اصفهان.
۹. عزیز، محمد مهدی؛ زبردست، اسفندیار و اکبری، رضا (۱۳۹۷)، «واکاوای تبلور عدالت محیطی در اندیشه آرمانشهری اسلامی جهت کاربست در شهرسازی اسلامی؛ مطالعه موردی: محله روستا بنیان سفین کیش»، **فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی**، شماره سی و چهارم.

بنابراین به طور کل راهبرد کلان سازمان آرامستان‌های شهر اصفهان که در راستای شیوه اسلامی و هویتی است، می‌تواند این باشد: «حفظ آرامستان کلان، ایجاد آرامستان‌های منطقه‌ای و تقویت و سامان‌دهی آرامستان‌های محلی». در نهایت پیشنهادات راهبردی که می‌توان ارائه کرد بدین شرح است:

۱. ایجاد سلسله مراتبی از آرامستان در سه سطح خرد (محلی)، میانی (منطقه‌ای) و شهری (کلان) در مقابل تک و کلان آرامستانی شدن یا دو سطحی بودن آرامستان‌ها (محلی و شهری) که باید با سه رویکرد حفظ باغ رضوان، ایجاد آرامستان‌های منطقه‌ای و سامان‌دهی و تقویت آرامستان‌های محلی انجام شود؛
۲. تبدیل آرامستان‌های محلی به باغ مزار نه پارک مزار یا مکان تفریحی و بازی به دلیل تناسب بیشتر با فرهنگ و تاریخ ایرانی و اسلامی؛
۳. تعدیل وظایف عملیاتی و اجرایی سازمان آرامستان‌ها و تقویت نقش نظارتی آن، در صورت وجود آرامستان‌های متعدد و غیرمتمرکز؛
۴. ایجاد سلسله مراتبی از خدمات در سطح شهر برای دست‌یابی همه آرامستان‌ها به آنها؛
۵. تصویب آیین‌نامه آرامستان‌های محلی برای تعریف شاکله و چارچوب آرامستان محلی؛
۶. تاسیس پژوهشکده آرامستان‌های شهر اصفهان؛
۷. مدیریت یکپارچه آرامستان‌ها (نه مدیریت واحد) در مقابل پدیده چند مدیریت و تناقض‌ها و موازی‌کاری‌ها که باعث افزایش کارایی و جلوگیری از همپوشی‌ها و تباينات می‌شود؛ مانند تشکیل جلسات متعدد و مستمر میان سازمان آرامستان‌ها با هیئت امنای آرامستان‌های محلی، پزشکی قانونی، نیروی انتظامی و حتی با اداره بهداشت، محیط زیست، اوقاف و میراث فرهنگی؛
۸. مدیریت محله‌ای شهر و اضافه کردن مقیاس محله‌ای و شورایی به شهر اصفهان مانند تهران به دلایل افزایش همبستگی اجتماعی، تقویت پیاده‌محوری در مقابل خودرومحوری، مشارکت مردم و بسیج منابع مردمی، گسترده‌گی مسائل و دیدن همه آنها، افزایش پاسخگویی.

۱۰. فرهادی پور، احمد (۱۳۸۸)، «راهبردهای مکان‌یابی گورستان در شهرهای کشور»، **اندیشه ایرانشهر**، شماره ۱۳.
۱۱. کریستین سن، آرتور (۱۳۶۹)، **ایران در زمان ساسانیان**، ترجمه رشید یاسمی، جلد ششم، دنیای کتاب، تهران.
۱۲. مسعودی اصل، بهزاد؛ فرزین، احمدعلی و براتی، ناصر (۱۳۹۵)، «مردم‌پسندی در یادمان‌های شهید، ارزیابی موفقیت اجتماعی طرح‌های بنیاد شهید»، **ویژه نامه منظر**، شماره ۳۴.
۱۳. ملاصالحی، حکمت‌الله (۱۳۹۴)، «بازخوانی حافظه و هویت در معماری یادمانی ایران»، **مجله علمی پژوهشی باغ نظر**.
۱۴. منتظرالقائم، اصغر و حمیدی اصفهانی، حسین (۱۳۸۷). «جایگاه آرامستان و نقش آن در شهر اسلامی»، **نخستین همایش آرمان شهر اسلامی**، اصفهان.
۱۵. وحیدزادگان، فریبا؛ ایرانی بهبهانی، فریبا و طالبیان، محمدحسین (۱۳۹۲)، «ارزیابی متغیرهای تاثیرگذار بر زیبایی منظر تاریخی-فرهنگی آرامستان‌های اسلامی ایران؛ نمونه موردی: تخته فولاد اصفهان»، **فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی**، شماره یازدهم.
۱۶. **هزینه‌های امامزاده کوجان** (۱۳۹۶)، هیئت امنای امامزاده کوجان اصفهان.

17. Basmajian, C., Coutts, C. (2010), "Planning for the disposal of the dead", **Journal of the American Planning Association**, 76 (3), 305-317.
18. Christopher Couttsa, Carlton Basmajianb, Timothy Chapina (2011), **Projecting landscapes of death**, *Landscape and Urban Planning*, 102 (2011) 254–261.
19. Francis, D., Kellaher, L., Neophytou, G. (2000), **Sustaining cemeteries: The user perspective**, *Mortality*, 5 (1), 34-52.
20. Kong, L. (2011), "No place, new places: Death and its rituals in urban Asia", **Urban Studies**, 1–19.
21. Manneke, E. (2012), **History in Hamilton Cemetery**, *Hamilton Municipal Cemeteries*.
22. Marr, K. (2007), **Green memorial concept growing in Virginia**, *The Washington Post*.
23. Petersson, A., Wingren, C. (2011), "Designing a memorial place: Continuing care, passage landscapes and future memories", **Mortality**, 16 (1), 54-69.
24. Relyea, Diane E. (2013), **Guidelines to Enhance the Ecological Value of Cemeteries in Southern Ontario**, Thesis presented to Landscape Architecture, The University of Guelph.
25. Shinder, K. (2004), **Quest for good governance: Contribution ontribution and potential of religiose**, *Institution As Stakeholders*.
26. Winter, C. (2011), "First World War cemetery: Insights from Visitor Books", **Tourism Geographies**, 13 (3): 462-479.
27. **URL1-** www.irna.ir/news/81700876/.
28. **URL2-** www.farsnews.com/news/13970522000137/.
29. **URL3-** www.isna.ir/news/97052211471/.
30. **URL4-** www.farsnews.com/news/13940104000181/.
31. **URL5-** <https://www.mojnews.com/183813/>.

Analysis of cemeteries organizing in Isfahan city from the perspective of the Islamic Iranian city pattern

Asghar Montazerolghaem *(Corresponding Author)

Prof. Departeman of History, University of Isfahan

* montazer5337@yahoo.com

Fardin Kooshki

PH.D Departeman of Geography and Urban planing, University of Isfahan

Abstract:

As death is an inevitable stage of human life, the cemetery has always been one of the main and unavoidable spaces of every human settlement, including Islamic Iranian cities. The present study has been carried out to analyze the organization of the cemeteries in the city of Isfahan from a native and Islamic perspective. The research methodology is qualitative and Sampling method is purposeful. In compared to local cemeteries (Decentralized approach) and Rezvan Garden (Centralized approach) results show that, in cemetery of the Rezvan Garden, it would be better service and hygienic and religious issues are being respected. In the case of Isfahan local cemeteries is easier access to them. local cemeteries have a more human scale and create social cohesion and with reinforcement of local cemeteries, the freedom of individuals is greater to determine the place of burial. As due to easy access to space of cemetery, strengthens the memory of death in society and the city and create the ultimate goal of space of the cemetery, which is a reminder to the live people.

Keywords: Cemetery, Organization, Local Cemeteries, Rezvan Garden and Islamic Iranian pattern.